

25 éve

Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében

(„A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei” című kutatási program zárójelentésének főbb megállapításai: tájékoztató anyag a sajtó munkatársai számára)

Bemutató: a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest, 2009. október 12-én.

Érzékelve azt, hogy hazánk teljesítménye az elmúlt években érzékelhetően romlott más, velünk összevethető országokéhoz képest, valamint felismerve azt a nemzetközi összehasonlító kutatások által kimutatott tény, hogy az egyes országok gazdasági teljesítménye és versenyképessége részben a társadalom széles értelemben vett kulturális értékeinek és a társadalmi érintkezés általános állapotának a függvénye is, civil kezdeményezésre és magán forrásokból finanszírozva elkészült egy hazai kutatás, amely a versenyképességre ható kulturális értékeinket és beidegződéseinket vizsgálja nemzetközi összehasonlításban. A kutatást a Tárki Társadalomkutatási Intézet Zrt. végezte 2009 tavaszán. A kutatás során egy, a „Nemzetközi Összehasonlító Értékvizsgálat” (World Value Survey) keretében elvégzett adatfelvétel mellett készült el a magyar társadalom gazdasági kulturális attitűdjeit felmérő, „A piacgazdaság normatív keretei (gazdasági kultúra)” vizsgálat, valamint egy nagyszabású, az Európai Unió országainak gazdasági attitűdjeit összehasonlító áttekintő tanulmánykötet.

A kutatás legfontosabb megállapításai a következők:

Zárt, magába forduló értékszerkezet

- A különböző társadalmakban más és más az együttműködést szabályozó normarendszer tartalma (vagyis hogy az értékrendszert inkább tradicionális tekintély vagy inkább világi-rationális tekintély uralja), és ereje is (vagyis a társadalom működését mennyire szervezik/hatják át vallási, családi és nemzeti kötelékek). **A magyar értékszerkezet ebben a tekintetben a gazdasági fejlettség adott szintjéhez képest szekularizáltabb:** kevésbé jellemzi a tekintélyelv és a hagyományos közösségek ereje, mint a hasonló fejlettségű más társadalmakét.

- Másfajta különbséget jelent, hogy egy adott ország mennyire jutott túl a nyers materiális túlélés értékein, mennyire válnak benne általánossá az önmegvalósítás, a demokratizálódás, a társadalmi nyilvánosság értékei. Másképpen: milyen mértékű a bizalom és tolerancia, mennyire hatja át a társadalom tagjainak mindennapjait a civil együttműködés, az egymással való kapcsolattartás és a társadalom demokratikus intézményeinek tényleges használata. Ebben a dimenzióban kutatás eredményei szerint ma Magyarországot értékválasztásaink és preferenciáink a világ értéktérképén **sok tekintetben a nyugati keresztény kultúrkör szélén, egy zárt, magába forduló társadalomként helyezik el.**

- Összességében tehát Magyarországra a tradicionális-rationális értékek alapján a rationális/szekuláris, az önkifejezési értékek alapján pedig inkább a zárt gondolkodásmód jellemző. **Az e két dimenzió szerint készített alapvető kulturális értéktérképen magyar gondolkodásmód a nyugati kultúra magjától távol, az ortodox kultúrához közel helyezkedik Bulgáriához, Moldovához, Ukrajnához vagy Oroszországhoz közelebb vagyunk, mint Szlovéniához vagy a nyugat-európai országokhoz.**

- A Magyarországra jellemző zárt gondolkodásmód nem következik a gazdasági fejlettségből, de nincsen kapcsolatban az ország társadalomszerkezetével sem, ugyanakkor **időben gyakorlatilag változatlan jellemzőről** van szó.

- Az önkifejezési értékek (nyitottság/zártság) dimenziójának elemei alapján mi a nyugat-európai nem posztszocialista országok átlagához viszonyítva: **kevésbé tartjuk fontosnak a civil és politikai szabadságjogokat**; kisebb mértékű a mindennapi aktív politikai szerepvállalásunk; kevésbé toleráljuk a többségi gondolkodástól eltérő véleményeket; értékstruktúrájában kisebb szerepet játszik az önmegvalósítás; valamint **kevésbé bízunk másokban**.

A közbizalom alacsony szintje

- Miközben a más emberek iránti bizalom mértéke tekintetében a magyar a nyugati és a posztszocialista társadalmak közötti köztes helyzetben van, az **intézményi bizalom** tekintetében egész Európában, ezen belül a volt keleti blokk országai között is **sereghajtók közé tartozunk**.

- Rendkívül alacsony a **politikai intézmények iránti bizalom**, nem kis részben feltételezhetően azért, mert a politika működése a közvéleményben sokszor kapcsolódik össze korrupciós gyakorlatokkal. A politikai intézmények iránti bizalmatlanság ugyanakkor nem konjunkturális természetű: történeti gyökerekre is visszavezethető.

- A közbizalom állapotát jellemzi, hogy **pontosan azokkal a foglalkozásokkal szemben drámaian alacsony az átlagember bizalma, akikben pedig nagyon fontos lenne bízunk**: a parlamenti képviselőkkel szemben (akikre a sorsunkat meghatározó döntéseket ruházzuk át), a bankárokkal szemben (akikre a pénzünket bízuk) és az újságírókkal szemben (akiktől pedig a hiteles tájékoztatást várhatnánk el).

- Mindezek mellett Magyarországon **alacsony a társadalmi részvétel szintje** is: kevesebbet járunk össze a barátainkkal, kevésbé vagyunk segítőkészek egymás iránt, kevésbé látogatunk klubokat, civil szervezeteket és kevésbé vagyunk más, kevésbé formális szervezetek tagjai is.

Normazavarok, rossz morális közérzet

- **A magyarok kétharmada úgy gondolja, hogy ő ugyan tisztességes, de a többiek nem**. Ez azt jelenti, hogy a többség esetében nagyon sérülékeny egyensúly állhat fenn a saját viselkedésünk és a másokra vonatkozóan feltételezett viselkedés között. A magyar közvélemény nemzetközi összehasonlításban is megengedőbb a normaszegő viselkedésekkel szemben, mint például a környező országoké és ez nem sokat változott az elmúlt évtizedben sem.

- A korrupció mértékére a külső megfigyelők, nemzetközi szervezetek és a lakossági adatfelvételekben megkérdezett egyének értékelése többé-kevésbé konzisztens: mindkettő szerint **a magyarországi korrupciós fertőzöttség az átlagosnak kicsit fölötte van**.

- A „mi és mások” problematikához tartozik, hogy míg például Csehországban, Szlovákiában és Észtországban a „részleges vakság” jelenségével találkozunk (a lakossági adatfelvételek nagyobb korrupciós gyakorlatot mutatnak, mint amekkora az általános korrupciós percepció), addig más másutt a lakosság korrupciós percepciója intenzívebb a lakossági adatfelvételekben bevallott korrupciós gyakorlatnál (ide tartozik – mások mellett - Magyarország is). Másképpen: **a lakosság által bevallott mindennapi korrupciós gyakorlat alatta marad annak, amint amit általában másokkal kapcsolatosan feltételezünk**.

Igazságtalanságérzet

- Magyarországon a jövedelmek egyenlőtlensége a Tárki összehasonlító elemzése szerint a többi európai országokhoz képest sem túl nagy, sem túl kicsinek nem tekinthető. Mégis, a magyarok stabilan, a többi országhoz képest **lényegesen magasabb arányban értenek egyet azzal, hogy Magyarországon „túl nagyok” a jövedelmi egyenlőtlenségek**. Ez a fajta frusztráció megnyilvánul abban is, hogy az egyenlőtlenségek gazdasági növekedésben betöltött esetleges pozitív szerepét itt fogadják el a legalacsonyabb arányban (Belgium után), továbbá abban, hogy a jövedelemegyenlőtlenség kormányzati csökkentése iránti igény is nagyon magas.

- A világ több mint ötven országával összehasonlítva **a magyarok vannak a leginkább meggyőződve arról, hogy a gazdasági tevékenység során az egyes szereplők csak egymás rovására érvényesülhetnek**. Más szóval: nálunk a legalacsonyabb a támogatottsága annak a

felfogásnak, hogy a gazdasági együttműködés a kölcsönös előnyök révén úgy is létrehozhat gazdasági többletet, hogy az abból való részesedés nem jelent mások kárára történő érvényesülést.

Államfűggés

- A kutatás bemutatja, hogy **a magyar lakosság erősen fogékony az állami beavatkozás által nyújtott megoldásokra**. Az átlagos magyar állampolgár olyan, nemzetközi összehasonlításban is erős elvárásokat fogalmaz meg az állami beavatkozással kapcsolatban, amelyet sokszor maga sem hisz, hogy az állam teljesíteni tud.

- A kutatás mindezt a lakosság pszichológiai attitűdjeivel (kockázatkerülés, a gazdasági játszma zéró összegűként való felfogása és az egyenlőtlenségek nagyságával kapcsolatos averzió), mélyen gyökerező kulturális/történelmi tradíciókkal, az értelmiségi és politikai elit által sulykolt társadalomfelfogással és magával az állami újraelosztás kiterjedtségével hozza összefűggésbe.

Következmények és teendők

- A kutatás felhívja a figyelmet, hogy a fenti négy jellemző (bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és államfűggés) mindannyian tünetei annak, hogy a rendszerváltás óta sem sikerült megteremteni a gazdasági egyenlőtlenségi rendszer legitimitását Magyarországon. Az Európai Unió országai között Magyarországon a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik szerint a végzettség fontos, miközben a **legmagasabb azoké, akik szerint az érvényesülés titka az, ha az ember jó családba születik**. A képzettség szerepével kapcsolatos szkepszis annál is inkább megdöbbentő, mert eközben Magyarországon a többi európai országhoz képest a legmagasabbak közé tartozik a felsőfokú képzettség megtérülése.

- **Makacsul jelen van a magyar társadalom tagjaiban az a vélekedés, hogy ma Magyarországon tisztességes úton nem lehet érvényesülni** és a megkérdezettek között nagyon kevesen vannak azok, akik szerint ma mindenkinek egyenlő esélye lenne az érvényesülésre. Mindez – a kutatás megállapításai szerint – visszahat az intézményekkel kapcsolatos bizalmatlanságra és arra a hitre, hogy a demokratikus intézményrendszert az állampolgári aktivitással lehet közbizalomra érdemessé tenni.

- A kutatás záró gondolatai kiemelik, hogy **a bizalom felépülése és leépülése nem szimmetrikus folyamatok**. Miközben a leépülés megindulásához néhány szórványos negatív tapasztalat elégséges, a **bizalom felépüléséhez pozitív, egymást szisztematikusan megerősítő tapasztalatok tömege szükséges**. A politikai közösségnek nagyon óvatosan kell eljárnia a bizalom építése érdekében, hiszen a bizalom és a társadalmi tőke többnyire nem a kormányzati tevékenységből fakadnak. Sőt, az államnak azzal is tisztában kell lennie, hogy a centralizált állam nemcsak úgy rombolhat bizalmat, hogy közvetlenül hierarchikus rendbe szervez és összetöri a horizontális hálózatokat, hanem közvetetten is, ha az általa létrehozott intézmények gyengíthetnek/kiszoríthatnak elsődleges társadalmi közösségeket.

***

A kutatás eredményei, a zárótanulmány és a háttértanulmányok mindenki számára hozzáférhetők a Tárki honlapján (www.tarki.hu). A kutatás kezdeményezői hisznek abban, hogy a feltárt állapotokon a politikai közösség, a gazdasági és kulturális elit együttműködése, a nemzet sorsa iránt elkötelezett értelmiségi és gazdasági erők közös gondolkodása segíthet.